

ОБОВ'ЯЗКИ ВЛАСНИКА МАЙНА ТА ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

OBLIGATIONS OF THE PROPERTY OWNER AND TAXPAYER IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Дришлюк В.І., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Інститут права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню питань правового регулювання обов'язків власника майна та платника податків за чинним законодавством України та захист їх прав в судовій практиці Європейського суду з прав людини. Певна увага в статті присвячена обов'язкам власника майна відповідно до положень чинного цивільного законодавства України, а також обов'язку сплачувати податки відповідно до положень Конституції України та норм податкового законодавства України. В контексті виконання цих обов'язків фокус уваги автора переміщується до практики Європейського суду з прав людини та до правил розгляду відповідних заяв, напрацьованих за роки роботи суду. Підкреслено, що в будь-якому разі при розгляді справи в європейському суді з прав людини, суд має оцінити рівень втручання у мирне користування майном, наскільки таке втручання передбачене та відповідає нормам національного законодавства та принципам законності і верховенства права. Останнє має визначити наявність або відсутність свавілля у діях компетентних державних органів. В статті приводяться приклади справ, що були розглянуті Європейським судом з прав людини за заявами про порушення статті 1 протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема проти України – *Інтерсплав проти України* та *Серков проти України*. Формування сталої судової практики вітчизняних судів, що відповідає сформованій практиці Європейського суду з прав людини у питаннях захисту права власності та дотримання інших прав, гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод є необхідною складовою досягнення Україною цілей членства в Європейському Союзі та побудови в Україні правової, демократичної, гуманістичної держави пріоритетом якої є гарантування та захист прав будь-якої людини, що перебуває під її юрисдикцією.

Ключові слова: податковий обов'язок, обов'язок власника, право власності, обмеження права, Європейський Суд з прав людини, захист.

The scientific article deals with the research of issues of legal regulation of the obligations of the property owner and taxpayer under the current legislation of Ukraine and the protection of their rights in the legal cases of the European Court of Human Rights. Some attention in the article is devoted to the obligations of the property owner in accordance with the provisions of current civil legislation of Ukraine, as well as the obligation to pay taxes in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of Ukrainian tax legislation. In the context of fulfilling these duties, the author's focus shifts to the practice of the European Court of Human Rights and to the rules for considering relevant applications developed over the years of the court's work. It is emphasized that in any case, when considering a case in the European Court of Human Rights, the court must assess the level of interference with the peaceful enjoyment of property, to what extent such interference is foreseen and complies with the norms of national legislation and the principles of legality and the rule of law. The latter should determine the presence or absence of arbitrariness in the actions of the competent state bodies. The article provides examples of cases that were considered by the European Court of Human Rights on claims of violation of Article 1 of Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in particular against Ukraine - *Intersplav v. Ukraine* and *Serkov v. Ukraine*. The formation of a consistent judicial practice of Ukrainian courts, which corresponds to the established practice of the European Court of Human Rights in matters of protection of property rights and observance of other rights guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, is a necessary component of Ukraine's achievement of the goals of membership in the European Union and the construction in Ukraine of a legal, democratic, humanistic state whose priority is to guarantee and protect the rights of any person under its jurisdiction.

Key words: tax liability, owner's liability, property right, restriction of right, European Court of Human Rights, protection.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Побудова в Україні правової держави напряму пов'язана із гарантуванням прав кожної особи та визначальною роллю суду, як державної установи, що має захистити порушені, невизнані або оспорені права кожного хто до нього звертається. Присудження України до Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [1] та визнання таким чином юрисдикції Європейського суду з прав людини є черговим кроком для гарантування тих прав та свобод, що зазначені в Конвенції. Розвиток українського права, усвідомлення громадянами природності та невід'ємності своїх прав, свого впливу на демократичні процеси, на владу призводить до поступового збільшення кількості звернень до Європейського суду з прав людини з заявами проти України. Іншою, негативною стороною таких звернень, є констатація наявності порушень прав заявників з боку держави, що ставить під сумнів ефективність вітчизняної правової та судової системи.

Серед низки найважливіших прав, що гарантуються Конвенцією, таких як право на життя, право на свободу

та особисту недоторканність та ін. визначається право особи на мирне володіння своїм майном і таким чином гарантується захист права власності. Право на володіння майном також визначається у статті 17 Загальної Декларації прав людини [2], а своїм корінням уходить в історію до відомих актів, що гарантують права людини, як наприклад, Декларація прав людини та громадянина 1789 року. Питання ефективного захисту прав власника, дозволеного, законного обмеження його прав були і залишаються предметом інтересу науковців та предметом вдосконалення судової практики українських судів, в тому числі через призму постановлених ЄСПЛ рішень в контексті ст. 1 протоколу 1 до ЄКЗПЛ.

В зв'язку із цим правильне розуміння прав та обов'язків власника майна, обмеження його прав відповідно до закону, врахування об'єктів або майна, що захищається ЄСПЛ та правил, які застосовує суд при розгляді відповідних заяв, являє інтерес, особливо в умовах воєнного стану, який введений в Україні в зв'язку із агресивною війною російської федерації проти нашої держави.

Метою статті є аналіз вітчизняної правової доктрини, національного законодавства та практики ЄСПЛ щодо

допустимих законних обмежень прав та захисту прав власників майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Питання захисту прав власності досить давно обговорюються в юридичній науковій літературі, особливо в цивілістиці. Серед авторів, які займалися цією проблематикою слід відзначити О.В. Дзеру, С.О. Погрібного, І.С. Канзафарову, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецову, В.В. Луця, Р.А. Майданика, І.В. Спасибо-Фатєєву, Є.О. Харитонову, Р.Б. Шишку, Я.М. Шевченко та ін. Проблеми застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у вітчизняному правовому просторі та судовій практиці вивчаються Караманом І.В., Козіною В.В., Мазур М.В., Тагієвою С.Р., Беніцьким А.С., Кострицьким В.В. та ін.

Відповідно до положень ст. 1 протоколу 1 до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Такі положення цілком узгоджуються і з приписами Конституції України та іншого галузевого законодавства України. Так, згідно ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом [3].

Відповідно до положень ст. 15 Податкового кодексу України платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом. Обов'язки платників податків встановлені ст. 16 Податкового кодексу України [4].

Здійснення права власності над певним майном може полягати у встановленні законодавством України обов'язків особи, що є власником майна. Так, відповідно до ч.2 ст. 319 ЦК України при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства [5]. Відповідно до ч.4-7 ст. 319 ЦК України власність зобов'язує. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

В свою чергу ст. 321 ЦК України встановлює, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою статті 353 ЦК України [5].

Відповідно до ст. 322 ЦК України власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом [5].

З точки зору прецедентного права ЄСПЛ являє інтерес так званий контроль за користуванням майном, який у різних ситуаціях може зводитися до встановлення певних зобов'язань при користуванні майном, знесенні незаконних будівель на земельній ділянці або вилучення чи конфіскації майна.

Такі заходи мають відповідати публічним та суспільним інтересам і мають бути обумовлені такими заходами як побудова чи зміна містобудівних планів, захист моральних цінностей, охорона навколишнього природного середовища та ін.

Національні провадження, порушені щодо втручання у право власності, часто застосовують пункт 1 статті 6 Конвенції. Дійсно, право на власність є правом матеріального характеру, тому рішення держави щодо експропріації або регулювання використання приватної власності або іншим чином впливає на матеріальні або інші права власності, вважається предметом права на справедливий судовий розгляд. Непоодинокими є випадки, коли цивільне провадження щодо права власності тривало надто довгий час, що є достатнім для того, щоб Суд визнав порушення статті 6 Конвенції. У випадку, коли заявник стверджує, що тривалість провадження сам по собі спричиняє тривалу перешкоду у захисті права на власність, Суд визнав, що немає необхідності розглядати скаргу щодо тривалості провадження відповідно до статті 1 Протоколу № 1. Однак у справах, що стосуються надзвичайно тривалих проваджень, Суд встановив, що їх надмірна тривалість (*Kunic v. Croatia*, § 67; *Machard v. France*, § 15) або інші заходи, що сприяють затримці (*Immobiliare Saffi v. Italy*, § 59) також мали безпосередній вплив на права заявників на мирне користування своїм «майном» [6].

Являє інтерес позиція ЄСПЛ при розгляді спорів щодо оподаткування чи повернення суми надмірно сплачених податків чи їх компенсації. Встановлення типів та видів податків відноситься до компетенції урядів держав-учасниць і ЄСПЛ не втручається у відповідну сферу державного регулювання. Проте, коли мова йде про затримку у відшкодуванні сплачених податків, неможливість отримання відшкодування переплаченого податку ЄСПЛ розглядає відповідні заяви. Досить показовою в цьому контексті є справа «Інтерсплав проти України», в якій ставилося питання про порушення майнових прав заявника в зв'язку із відмовою від компенсації ПДВ податковими органами і посиланням Уряду на необхідність отримання судового рішення, яке б підтверджувало суму ПДВ. Така справа не втрачає актуальності не дивлячись на прийняття Податкового кодексу України та скасування Закону України «Про податок на додану вартість».

В своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що в даній справі спір стосується не конкретної суми відшкодування ПДВ або компенсації за затримку у його виплаті, а загального права заявника відповідно до Закону України "Про податок на додану вартість". Суд зауважує, що ознайомившись із критеріями та вимогами, встановленими національним законодавством, заявник мав достатньо підстав сподіватись на відшкодування ПДВ, який він сплатив під час здійснення своєї господарської діяльності, так само як і на компенсацію за затримку його виплати. Навіть якщо окрема вимога щодо відшкодування ПДВ може бути предметом перевірки та оскарження компетентними державними органами, відповідні положення Закону України "Про податок на додану вартість" не вимагають попереднього судового розгляду цієї вимоги з метою підтвердження права компанії на відшкодування. Суд вважає, що втручання у право власності заявника було непропорційним. Фактично постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або

припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушує "справедливий баланс" між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном.

В іншій справі «Серков проти України» заявником ставилося питання про повернення сплаченого ПДВ. Він звернувся до суду і після проходження трьох інстанцій, звернувся до Верховного суду України, який відмовив у відкритті касаційного провадження. Як і в інших справах, ЄСПЛ зазначив, що перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу в мирне володіння майном повинно бути законним. Так, друге речення пункту 1 передбачає, що позбавлення власності можливе тільки «на умовах, передбачених законом», а пункт 2 визнає, що держави мають право здійснювати контроль за використанням майна шляхом введення в дію «законів». Більше того, верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманне всім статтям Конвенції. Таким чином, питання, чи було дотримано справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав окремої особи, виникає лише тоді, коли встановлено, що оскаржуване втручання відповідало вимозі законності та не було свавільним.

У цій справі у задоволенні позову заявника до митного органу було відмовлено, оскільки суди визнали, що звільнення від сплати ПДВ не могло застосовуватись до операцій з імпорту, що здійснювались заявником. Проте національні суди неоднаково тлумачили положення законодавства щодо сфери застосування звільнення від сплати ПДВ. Суд не вбачає жодного виправдання для зміни юридичного тлумачення, з якою зіткнувся заявник. Насправді, Верховний Суд України не навів жодних аргументів, щоб

пояснити відповідну зміну тлумачення. Така відсутність прозорості мала обов'язково вплинути на довіру суспільства та віру в закон. З огляду на обставини цієї справи Суд вважає, що спосіб, у який національні суди тлумачили відповідні положення законодавства, негативно вплинув на їхню передбачуваність. На думку Суду, відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з такого важливого фінансового питання, яка призводила до його суперечливого тлумачення судом, порушує вимоги Конвенції щодо «якості закону». На підставі аналізу даних справи Суд дійшов висновку про наявність порушення ст. 1 Протоколу 1 Конвенції.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**.

Право власності є одним із фундаментальних прав людини, що визнавалося та гарантувалося на протязі багатьох сторіч. На сучасному етапі розвитку економічних, суспільних та правових відносин захист майнових прав власника виведений на міжнародно-правовий рівень. Європейський суд з прав людини досить широко підходить до тлумачення поняття майна, серед якого він визначає й суми надмірно або помилково сплачених податкових зобов'язань. Встановлення обов'язку сплачувати податки в державі, а також встановлення податків, їх перегляд є компетенцією відповідних урядів держав-учасниць Конвенції. Прецедентна практика ЄСПЛ також виробила досить чіткі підходи у застосуванні правил оцінки наявності чи відсутності втручання у мирне користування майном. Як і у сфері застосування інших статей Конвенції, втручання у користування майном має ґрунтуватися на законі, відповідати принципам законності та верховенства права.

Усі інші проблеми пов'язані з дослідженням особливостей звернення до ЄСПЛ та захисту права власності виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. Дата звернення 14.06.2025.
2. Загальна Декларація прав людини. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. Дата звернення 14.06.2025.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, 13-14, 15-16, 17. Ст.112. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. Дата звернення 14.06.2025.
5. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40 44. Ст. 356. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. Дата звернення 14.06.2025.
6. Посібник за статтею 1 Протоколу №. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. URL.: unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf. Дата звернення 14.06.2025.
7. Справа Інтерсправ проти України. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text. Дата звернення 14.06.2025.
8. Справа Серков проти України. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a97#Text.